

LIETUVOS TSR FINANSAI HITLERINĖS OKUPACIJOS METAIS

T. ZALESKIS

Antrąjį pasaulinio karo metais hitlerinės Vokietijos okupuoti kraštai buvo labai grubiai eksploatuojami. To neslėpė net buvęs „antrasis po fiurerio asmuo“, reicho maršalas, keturmečio plano vadovas (t. y. faktinis ūkio diktatorius) Hermanas Geringas, kalbėdamas 1942 m. rugpjūčio mėn. 6. d. reicho komisarių ir karo vadovybės atstovų pasitarime. Jis sakė:

„Jūs pasiūstė ten (t. y. į okupuotus kraštus — autoriaus pastaba) ne tam, kad dirbtumėte jums patikėtų tautų gerovei, bet kad iščiulptumėte viską, kas tik įmanoma“ [13, t. I, p. 282].

Be to, šitai matyti ir iš Geringo garsiosios „Žaliosios papkės“, kurioje buvo išdėstytos vadovavimo okupuotų kraštų ekonomikai direktyvos (duomenys buvo paskelbti Niurnbergo proceso metu ir ne vieną kartą minėti, publikuojant to proceso medžiagą).

Okupuoti kraštai turėjo būti alinami ne tik atvirai grobiant, bet ir paslėptais, užmaskuotais metodais. Dar ruošiantis Vokietijai užpulti Tarybų Sąjungą, hitlerinio reicho ūkio ministras ir reicho banko prezidentas Valteris Funkas (nacionalsocialistinės pinigų vertės teorijos kūrėjas) dalyvavo pasitarimuose, kur buvo planuojama Vokietijoje spausdinti tarybinių pinigų falsifikatus [13, t. II, p. 1071], kad juos būtų galima vėliau naudoti okupuotoje TSRS teritorijoje (tarybiniai pinigai buvo palikti galioti okupuotose srityse santykiu 1 reichsmarkė lygi 10 rublių; tad šie falsifikuoti popiergaliai buvo viena iš priemonių materialinėms vertybėms „legaliai“ paimti iš krašto ūkio).

Atskirų kraštų atviro grobimo metodai ir alinimo padariniai nušviesti daugelio specialių tyrinėjimų medžiagoje, kai kuriuose dokumentų rinkiniuose, Niurnbergo proceso dokumentuose. Tarybų Sąjungai okupantį padarytus nuostolius pirmiausia nustatė Ypatingoji valstybinė komisija vokiečių fašistų piktadarybėms tirti (14); be to, tai nušviesti mėgino ir užsienio tyrinėtojai, pavyzdžiui, A. Dalinas (3), A. S. Milvardas (4) ir kiti. Pabaltijo respublikoms okupantų padaryti nuostoliai bei šių respublikų ūkio alinimo metodai nušviesti ne tik autorių kolektyvų paruoštuose leidiniuose [5, 6, 15], bet ir kandidatiniuose disertacijose, pavyzdžiui, E. Bliumfeldo [16], J. Grėskos [2].

Tačiau vokiečių ekonominei politikai okupuotuose rajonuose nušviesti skirtuose darbuose finansai ir ypač mokestinė ir biudžetinė sistema dažniausiai paliečiama tik bendrais teiginiais. Autoriai, kurie tyrinėjo vokiečių okupuotų Tarybų Sąjungos sričių grobimo būdus, gana teisingai apibūdino plačiau žinomą „džentelmenišką apipilėsimą“ metodą, pagal kurį „1 reichsmarkė buvo prilyginta 10 rublių“. Be to, nemaža dė-

mesio skyrė išnaudotojiškai okupantų atlyginimų ir kainų politikai ir kai kuriems kitiems finansiniams klausimams nušviesti. Tačiau retai kuris jų atkreipdavo dėmesį, kad išnaudotojiškas finansinių metodų efektas (ypač nustatant reikšmą kursą ar kainų ir atlyginimų lygį) nebuvo mažesnis už atviro grubaus grobimo metodų efektą.

Specialesni mokesstinės okupantų politikos klausimai iki šiol paskelbtuose darbuose, kaip minėjome, paliesti labai bendrais bruožais. Tai daugiausia dėl to, kad nelengva archyvuose rasti reikiamų duomenų. Be to, kai kurie tyrinėtojai, pvz. A. Aizsilnieks [1, p. 905], pamėginę išsamiau nagrinėti tuos klausimus, priėjo išvados, kad vokiečių okupuotose Rytų srityse mokesstinė sistema buvo nuolat kaitaliojama, paini, ir jos, esą, praktiškai neįmanoma pavaizduoti. Pabaltijo respublikų, jų tarpe ir Lietuvos, atžvilgiu toks teiginys visiškai suprantamas, nes 1941—1944 metų okupacinės sistemos: a) tų respublikų buvusio buržuazinio periodo, b) tarybinio 1940—1941 metų laikotarpio ir c) hitlerinės Vokietijos.

Hitlerinų okupantų mokesstinę politiką Estijos respublikoje, kaip jau minėjome, yra mėginęs nušviesti J. Vaabel [5]; Latvijos respublikos apmokestinimo duomenų yra pateikę E. Bliumfeldas [16], A. Aizsilnieks [1] ir kt.; Lietuvos TSR okupacijos 1941—1944 metų periodo mokesstinės politikos kryptį ir tikslus bendrais bruožais yra palietę A. Zilėnas — daktarinėje disertacijoje, J. Grėška ir T. Zaleskis — kandidatiniuose disertacijose.

Sio darbo tikslas, remiantis dar neskelbtos medžiagos duomenimis, parodyti hitlerinų okupantų kurtą valstybinių finansų sistemą vadinamąje „Lietuvos generalinėje srityje“ (kuri kartu su Estijos, Latvijos ir Baltarusijos „generalinėmis sritimis“ sudarė „Rytų krašto reicho komisariatą“ — Reichskommissariat Ostland; jo administracinis centras okupacijos metu buvo Ryga). Priemonės ir metodai, kuriais vokiečiai mėgino tvarkyti tariamos savivaldos finansų ūkį, atspindėjo pagrindinius hitlerinės politikos principus ne tik lietuvių, bet ir kitų „Rytų krašto“ tautų atžvilgiu.

Tema susideda iš dviejų dalių: pirmoje — parodoma vokiečių mėginta sukurti apmokestinimo sistema „Lietuvos generalinėje srityje“, antroje — kaip funkcionavo vadinamosios savivaldos finansų ūkis.

1. Pastangos sukurti mokesstinę sistemą

Įsiveržę 1941 m. birželio 22 d. į Tarybų Sąjungos teritoriją ir pirmojo karo dienomis okupavę Lietuvą, vokiečiai čia jau rado tarybinę ūkio sistemą ir ją atitinkančią biudžeto pajamų sistemą. Tarybinę mokesstinę sistemą Lietuvoje buvo pradėta įvesti nuo 1940 m. lapkričio mėnesio vidurio, vietoj buvusios buržuazinio periodo mokesstinės sistemos. Pirmieji mokesčiai buvo gyventojų pajamų mokestis ir rinkliava butų statybos bei kultūriniais-buitiniais reikalams. Nuo 1940 metų lapkričio 25 d. įvedama mokėjimų į biudžetą sistema socialistinio ūkio sektoriaus įmonėms bei organizacijoms, tačiau dėl šios sistemos įvedimo buvo priimtas LTSR LKT nutarimas tik 1941 m. vasario 17 dieną [9]. Kiek vėliau, 1941 m. gegužės mėnesį, t. y. beveik prieš pat karą, vietoj buvusio buržuazinės Lietuvos žemės mokestio įvedamas tarybinis žemės ūkio mokestis.

Įsiveržę į Lietuvą, vokiečiai okupantai pirmiausia paskelbė, kad visas kilnojamasis ir nekilnojamasis Tarybų Sąjungos ir visų jos respublikų turas pereina civilinės vokiečių administracijos žinion [15, p. 41]. Vadnasi, visos valstybinės (nacionalizuotos) įmonės bei kitos ūkinės organizacijos iš karto pateko vokiečių įstaigų priklausomybėn ir buvo pradėtos eksplloatuoti. Kai kurių asmenų lauktos „denacionalizacijos“ vokiečiai nesi-

ruošė vykdyti. Ir tik žymiai vėliau, 1943 metų vasario mėnesį, kai vokiečių armijų ofenzyvinis pajėgumas buvo palaužtas ne tik prie Maskvos, bet ir prie Volgos, reicho ministras okupuotoms rytų sritims Rozenbergas ryžosi paskelbti, kad Estijos, Latvijos ir Lietuvos generalinėse srityse „vėl leidžiama privati nuosavybė“, kuri gali būti grąžinta asmenims pagal jų pareiškimus (t. y. individualine tvarka), „kai tas neprieštarauja visuomenės ir ypač karo ūkio interesams“ (15, p. 68, § 1. 4 ir kt.). Tuo metu ir patys naiviausieji jau suprato tokio „grąžinimo“ prasmę.

Tačiau tam tikra dalinė „sąlyginė reprivatizacija“, negrąžinant nuosavybės teisių, buvo pradėta įgyvendinti pirmomis okupacijos dienomis, būtent, jie pradėjo vėl suprivatinti kai kurias smulkesnes pramonės, mažmenų prekybos įmonėles, amatininkų dirbtuves, gyvenamuosius namus; žemės ūkyje panaikino tarybine žemės ūkio reforma pasiektus rezultatus: tarybų valdžios išdalytas mažžemiams ir bežemiams žemes grąžino buvusiems savininkams¹.

Sitokią tendenciją atitiko ir pirmosios okupantų priemonės mokesčių srityje.

Pirmas oficialus vokiečių okupacinės administracijos aktas toje srityje buvo 1941 m. spalio 18 d. reicho komisaro potvarkis „Dėl mokesčių priemonių Rytų krašte“ [10, 1941.XI.28, Nr. 7]. To potvarkio įvodinėje dalyje reicho komisaras proklamuoja, kad mokesčių sistema bus kuriama naujais pagrindais, bet kol tai bus padaryta, mokesčiai ir rinkliavos turi būti mokami galiojančios mokesčių teisės pagrindais, t. y. iš esmės buvo palikta galioti tarybinė mokesčių sistema, ypač suvisuomenintame ūkio sektoriuje. Tačiau tame pačiame potvarkyje buvo nurodytos dvi išimtys: vietoj tarybinio žemės ūkio mokesčio iš karto atstatomas senasis (buvęs nuo 1923 m. su pakeitimais) buržuazinės Lietuvos žemės mokesčiai ir 1939 metų nekilnojamojo turto miestuose ir miesteliuose mokesčiai.

Laikiniai buvo paliktas galioti ir TSRS muitų tarifas. Tik 1941 m. spalio 29 d. reicho komisaro potvarkiu tarybinis muitų tarifas pakeistas: nustatyti nauji muitai spiritiniams skysčiams (išskyrus degtinę, kuri neapmuitinta), alui ir tabakui [10, 1941.XI.28, Nr. 7]. Tų pačių metų lapkričio 7 d. buvo paskelbtas reicho komisaro potvarkis „dėl prekių judėjimo Rytų krašte“, kuriuo nustatyta, kad įvežamų ir išvežamų prekių apmokestinimas ir jų tvarkymas pavedamas reicho komisaro žinioje esančiai „Prekių judėjimo įstaigai“ ir už leidimus įvežti ir išvežti prekes turi būti imamos rinkliavos.

Be anksčiau minėtųjų, buvo atstatyti dar kai kurie buržuazinės Lietuvos teisiniai nuostatai. Generalinio komisaro 1942 m. sausio 7 d. potvarkiu nustatyta, kad mokesčiai ir kitos piniginės įmokos „išieškomos pagal 1919.XII.17 d. „Įstatymą apie valstybės mokesčių imamąją tvarką“ ir pagal „Nuostatus apie ieškojimą neginčo tvarka izdo bylose“ (Įstatymų rinkinio t. XVI, d. II,— t. y. dar carinės Rusijos teisiniai nuostatai, kurie buvo palikti galioti buržuazinėje Lietuvoje), padarius neesmines pataisas.

Tokie buvo pirmieji vokiečių okupacinės administracijos patvarkymai mokesčių srityje. Jie iš karto nustatė vokiečių administracijos

¹ Ta proga vokiečių sudarytos „savivaldos“ Finansų generalinis tarėjas 1941.XI.27 d. paskelbė tokio turinio aplinkraščių: „Visi mokesčių mokėtojai, kurie buv. LTSR Komisarų Tarybos 1941.I.30 d. nutarimu Nr. 56 buvo atleisti nuo mokesčių, rinkliavų ir baudų, ir žemės išperkamųjų mokesčių mokėtojai turi iki 1941 m. gruodžio 31 d. sumokėti visas kalbamuojų nutarimu atleistąsias ir iki šiam laikui nesumokėtas mokesčių sumas“ [11, byla, 46, p. 5]. Vadinas, senoji sunki mokesčių našta vėl buvo užkrauta smulkiesiems valstiečiams.

finansinį suverenumą ir nepaliko jokių teisių vadinamosios vietinės savivaldos administracijai, kuriai mokesstinėje srityje (kaip ir kitose) iš esmės liko tik vykdytojo funkcijos (kaip jas sekėsi vykdyti, bus parodyta antroje straipsnio dalyje). Be to, kuriam laikui buvo atgaivinti kai kurie buržuazinės Lietuvos mokesstiniai įstatymai bei palikta galioti tarybinė mokesstinė sistema.

Pirmas svarbesnis tiesioginių mokesčių pakeitimas buvo toks: vietoj tarybinio gyventojų pajamų mokesčio ir rinkliavos butų statybos bei kultūriniais-buitiniams reikalams generalinis komisaras 1941 m. lapkričio 28 d. potvarkiu įvedė algų mokestį [10, 1941.XII.13, Nr. 12].

Ypač verta atkreipti dėmesį į tai, kaip kito laikinai palikti galioti Tarybų valdžios nustatyti suvisuomeninto ūkio sektoriui mokesčiai, nes jie atspindėjo okupantų tikslus, pertvarkant Lietuvos įmonių valdymą.

Dar 1942 metų sausio 19 dienos potvarkiu „Dėl verslo įmonių Rytų krašte apdėjimo apyvartos mokesčiu“ reicho komisaras nustatė, kad pagal veikiančius nuostatus, be suvisuomeninto sektoriaus įmonių, apyvartos mokestį turi mokėti ir visos kitos įmonės [10, 1942.I.27, Nr. 2]. Potvarkis buvo skirtas ne tik Lietuvai, bet ir Latvijos, Estijos bei Baltarusijos „generalinėms sritims“, ir iš esmės lietė įvairias pradedančias veikti versloves.

Bet, praėjus vos savaitei nuo anksčiau minėto potvarkio įvedimo, 1942.I.26 dienos potvarkiu „Dėl apyvartos mokesčio ėmimo Rytų krašte“, reicho komisaras nuo 1942.II.1 dienos nustatė visiškai kito tipo apyvartos mokestį, ir nuo tos pat dienos buvo panaikinta tarybiniais metais galiojusi apyvartos mokesčio sistema [10, 1942.II.5, Nr. 6]. Naujai įvestas apyvartos mokestis skyrėsi nuo anksčiau buvusiojo; tai buvo netiesioginis apmokestinimas. Šio apmokestinimo norma — 3% nuo apyvartos sumos (kai kuriais atvejais — 2%; be to, buvo numatyta kai kuriais atvejais atleisti nuo mokesčio); mokama buvo kas mėnesį (avansu), ir perskaiciuojama metams pasibaigus.

Apyvartos mokesčio struktūra buvo keičiama dėl to, kad vokiečių administracija jau baigė keisti buvusią suvisuomeninto ūkio sektoriaus struktūrą, t. y. baigė savotišką suprivatinimą. Tačiau iš esmės perduoti įmonės buvusiems jų savininkams — fiziniams ar juridiniams asmenims — vokiečiai nė negalvojo; jie pertvarkė ūkio struktūrą privatinės teisės pagrindais, tačiau Lietuvos ūkio įmones perdavė vokiečių bendrovėms ar patikėtiniams. Pavyzdžiui, Zentralhandelsgesellschaft Ost perėmė 354 įmones ir parduotuves (jų tarpe buvusias akcines bendroves „Maistą“ ir „Lietuvos Cukrų“ bei Alaus, Zuvies, Malūnų ir kepyklų, „Sodybos“ trestus ir kt.), Treuhandverwaltung, t. y. patikėtinių administracija, perėmė 605 įmones, Ostland — Faser G. m. b. H. (a. a. b.) perėmė 62 tekstilės pramonės ir 12 popieriaus pramonės įmonių; daugelis kitų vokiečių bendrovių perėmė bent kiek reikšmingesnes vietines įmones [11, byla 29, p. 84 ir 117].

Kintant vietinių krašto įmonių valdymo struktūrai, turėjo būti keičiamas ne tik apyvartos mokestis, bet ir kiti ankstesnieji mokesčiai, kurie dar tebebuvo imami iš buvusio suvisuomeninto ūkio sektoriaus įmonių. Todėl 1942 metų birželio 13 dienos generalinio komisaro potvarkiu nuo tų pačių metų balandžio 1 dienos (atgaline data) tarybinio laikotarpio nuostatai, pagal kuriuos buvo atskaitoma iš įmonių pelno į biudžetą, paskelbiami negaliojančiais, ir jų vietoje nustatomas bendrovių mokestis; šių mokesčių ėmimo tvarka turėjo būti nustatyta ateityje, o tuo tarpu įmonės privalėjo mokėti avansines įmokas: kas ketvirtį po 50% gauto pelno [10, 1942.VI.13, Nr. 29]. Įdomu pažymėti, kad teisę apskaiciuoti vokiečių bendrovių, perėmusių eksploatuoti krašto įmones, ir vokiečių pa-

tikėtinių valdomų įmonių avansines įmokas generalinio komisaro Finansų skyrius pasiliko sau (11, byla 29, p. 117), nepatikėjo vietinės savivaldos finansų organams (to priežastis paliesime kitame straipsnio skyriuje).

Analogiškai buvo pakeistas ir tarybinio laikotarpio kooperatinių bei visuomeninių organizacijų įmonių pajamų mokeskis (kuris atstojo atskaitymus iš valstybinių įmonių pelno į biudžetą): faktiškai jis buvo panaikintas nuo 1942 m. I dienos (tačiau generalinio komisaro potvarkis pasirodė tik 1942 metų rugsėjo 28 dieną) [10, 1942.X.1, Nr. 49].

Taigi vietoj tarybinio laikotarpio apyvartos mokesčio vokiečių okupacinė administracija nustatė kapitalistinės sistemos tipo apyvartos mokesť, kaip netiesioginį apmokestinimą, kaip savotišką „universalinį akcizą“, o vėliau netiesioginio apmokestinimo fiskalinė tendencija buvo stiprinama. Tai matyti iš vokiečių įvestų svarbiausių netiesioginio apmokestinimo formų.

Dar tebegaliojant tarybiniam apyvartos mokesčiui, okupantai nustatė atskirus mokesčius spiritui ir degtinei: spirito mokesť (560 RM, skaičiuojant 1 hektolitru) ir papildomą degtinės mokesť už įvairius gėrimui skirtos degtinės gaminius (50% visų kaštų, įskaitant ir mokesčius, kurie susidaro iki perduodant vartotojui) [10, 1941.XI.29, Nr. 8]. Nustatomi karo metų mokesčiai tabakui, alui. Kiek vėliau įsteigiama monopolio valdyba ir įvedami spirito, druskos, saldžiųjų medžiagų monopoliai, pertvarkomi įvežamieji ir išvežamieji muitai.

Be bendro pobūdžio (terminas „bendravaldybiniai“ šiuo atveju netikėtų) tiesioginių ir netiesioginių mokesčių, buvo nustatyta gana daug savivaldybinių (vietinių) mokesčių ir rinkliavų, jų tarpe ir senosios „pagalvės“ tipo valsčių gyventojų mokesčiai, vėliau pavadintas „kaimo gyventojų asmens mokesčiu“ (paprastai nuo 8 iki 15 RM), kurį turėjo mokėti visi kaimo gyventojai nuo 18 iki 60 metų amžiaus (netekėjusios moterys iki 50 metų, ištekėjusios — nuo mokesčio atleistos) [10, 1941.XII.13, Nr. 12].

Taigi pamažu keičiant iš pradžių paliktą galioti tarybinę apmokestinimo sistemą, Lietuvoje susidarė savotiška okupacinio režimo mokesstinė sistema, pagrįsta skirtingais teisiniais šaltiniais: tarybiniais mokesstiniais nuostatais, buržuazinės Lietuvos teise (kartu ir Lietuvoje tebegaliojusiai kai kuriais buvusios carinės Rusijos imperijos nuostatais), vokiečių hitlerinio reicho mokesatine teise ir okupacinės vokiečių administracijos leidžiamais mokesstiniais nuostatais.

Okupacinė vokiečių administracija ir šiuo atveju nepamiršo „aukštesnės rasės prioriteto principo“. Reicho ministras užimtoms Rytų sritims Rozenbergas 1942 metų rugsėjo 17 dienos potvarkiu „Dėl vokiečių tautybės asmenų ir vokiškų įmonių apdėjimo mokesčiais užimtos Rytų srityse“ ne tik nustatė, kad „vokiečių tautybės asmenys“, įsikurdami ar apsisodami „Rytų srityse“, apmokestinami pagal „vokiečių pajamų mokesčio teisę“, o vokiečių žmonės tose srityse — pagal „vokiečių korporacijų teisės nuostatus“ (Körperschaftssteuergesetz), bet ir įvedė nemaža mokesčių lengvatų:

a) „vokiečių tautybės asmenims“ leista nuo pajamų atmesti 3 000 RM, jei pajamos ne didesnės kaip 25 000 RM per metus, ir dar atmesti po 300 RM., skaičiuojant kiekvienam turimam nepilnamečiui vaikui;

b) vokiečių tautybės asmenys atleidžiami nuo karo meto priedo prie pajamų mokesčio, nuo visų pajamų [10, 1942.X.5, Nr. 50].

Ką reiškia ši lengvata, nesunku suprasti, nes net aukščiausių „vietinės savivaldos“ pareigūnų (t. y. artimiausių okupantų bendradarbių) atlyginimai retai tepasiekdavo 3 000 RM per metus.

Dar prieš paskelbiant šį bendrąjį reicho ministro potvarkį, generalinio komisaro nurodymu vokiečių įkurtų verslovių ir jų skyrių-filialų apmokestinimas iš „vietinės savivaldos“ finansinės kompetencijos perėjo į generalinio komisaro mokestinės įstaigos kompetenciją [10, 1942.VI.30, Nr. 33]. O svarbiausias įmonės, kaip jau minėjome, perėmė vokiečių bendrovės ar patikėtiniai (11, byla 29, p. 84 ir 117).

Be to, dėl specifinių okupacinio režimo ir vietinės „savivaldos“ sąlygų (kurie finansinėje plotmėje bus apibūdinami toliau), tvarkant viešąjį ūkį, nebuvo laikomasi visuotinai priimto kasos vieningumo principo: kai kurių mokesčių įplaukos buvo įskaitomos į „savivaldos“ kasą, kai kurių, t. y. gautų pagal našiausias mokesčines formas, į reicho komisaro ar į generalinio komisaro kasas (pavyzdžiui, į reicho ar generalinio komisaro kasas buvo mokami vokiečių verslovių ar jų filialų, perėmusių svarbesnes lietuvių įmones, bendrovių mokesčiai, spirito ir degtinės mokesčiai, vėliau — spirito, druskos ir saldžiųjų medžiagų monopolijų pajamos, maitų pajamos).

Ryškesniam vaizdui sudaryti pateikiama okupacinio režimo metu susiklosčiusi mokestinė sistema, kartu nurodant ir mokesčių formų teisinį šaltinį (žr. p. 21—28).

Be schemoje išvardytų mokesčių, vokiečių administracija kartais įvedavo atsitiktinius „ad hoc“ („atskiram atvejui“) mokesčius. Pavyzdžiui, taip buvo ir alaus apmokestinimo atveju. 1942 m. balandžio 13 dienos raštu Alaus trestui generalinis komisaras rašė: „Ponas Reichskomisaras Rytų kraštams įsakė misos tirštumą sumažinti nuo 9% iki 6% <...> Įsakau, <...> kad ir prie sumažinto misos tirštumo alui liktų ligšiolinės kainos. Sąryšį su alaus stiprumo sumažinimu susidarys pelnas apdedamas 6,5% mokesčių“, kurį buvo įsakyta įmokėti į Reicho kredito kasos einamąją sąskaitą [11, byla 114, p. 227]. Kaip matome, okupantai išnaudojo alaus vartotojus ne tik blogesnės kokybės prekę pardudodami aukštesne (t. y. nesumažinta) kaina, bet ir dar paimdami atskirą pelno padidėjimo mokesťį.

Nors mokesčines formas buvo gana įvairios, bet vokiečiams kaskart vis būdavo sunkiau sužvejoti pajamų išdūi (tai bus matyti iš sekančio skyriaus duomenų).

Tokia padėtis susidarė dėl to, kad okupantai, aklaivai vykdydami neprotingus savo politinių vadovų nurodymus (žr. Geringo kalbos citatą darbo pradžioje), labai nualino kraštą ir jokiomis mokesčinėmis formomis nepajėgė išspausti tiek įplaukų, kiek buvo užsimoję. Tai matyti ir iš vieno to meto Finansų generalinio tarėjo įstaigos memorialinio rašto duomenų, kuriuos verta paminėti. Tame informaciniame rašte (pažymėtame 1943 m. vasario 19 d. data) nusiskundžiama, kad „visa mūsų pramonė yra perimta vokiečių, kurie ją tvarko savo nuožiūra per savo patikėtinius ar vedėjus ir, savaime aišku, jokių duomenų savivaldos organams neteikia“, tačiau, kaip toliau nurodoma tame rašte, „neoficialiai surinktomis žiniomis“... „pramonės šakų“ būklė tokia: cukraus gamyba 1942 m., palyginus su 1940 m., sumažėjo maždaug per pusę, žuvies sugauta mažiau, negu per 1939 m. pirmąjį pusmetį, žymiai sumažėjo alaus, spirito, degtinės, tabako gaminių (apie 50%), metalo dirbinių (tesiekė apie ketvirtadalį 1941 m. gamybos) ir kitų ūkio šakų gamyba [11, byla 29, p. 85 ir 86].

Šitai nusmukdė krašto ūkį, kuris visais atvejais yra svarbiausias išdūo pajamų šaltinis, okupantai kartu sutrikdė ir viešojo finansų ūkio funkcionavimą.

VOKIEČIŲ OKUPACIJOS PERIODO MOKESČIAI LIETUVOS GENERALINEJE SRITYJE

(Schematinis pavaizdavimas)

Mokesčių rūšys	Teisinis šaltinis		
	tarybinės teisės nuostatai	buržuazinės Lietuvos teisės nuostatai	vokiečių okupacinio režimo nuostatai ir reicho teisė
I. Tiesioginiai mokesčiai			
a) Tiesioginiai bendrieji (terminas „bendravalstybiniai“ dėl specifinių okupacinio režimo sąlygų netinka)			
1. Žemės mokestis		Pagal buržuazinės Lietuvos Žemės mokesčio įstatymą su atitinkamais pakeitimais (Amtsbl. 1941.XII.24, Nr. 16 ir 1942.VII.25, Nr. 37); nuo 1 ha pagal žemės rūšį, taip pat ir pagal priemiesčių zonas)	
2. Nekilnojamo turto mokestis (miestuose)		Pagal buržuazinės Lietuvos Nekilnojamojo turto miestuose ir miesteliuose 1939 m. mokestinį įstatymą (Amtsbl. 1942.I.28, Nr. 3) — su atitinkamais pakeitimais (progresija nuo 10% iki 30%, jeigu daugiau kaip 1200 RM metinių pajamų)	Nuo 1942 m.— pagal generalinio komisaro potvarkį (Amtsbl. 1942.X.1, Nr. 49) — pagal gaunamos ar galimos gauti nuomos dydį; progresija nuo 10% iki 20%, jeigu gaunama daugiau kaip 1000 RM metinės nuomos). 1943.V.8 d. reicho komisaro potvarkiu — pagal naują gyventojų pajamų mokestį.
3. Algų mokestis	Gyventojų pajamų mokestis; Butų statybos ir kultūrinio būvio reikalams rinkliava (1941.V.10 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas).		Nuo 1941.XI.1.— pagal generalinio komisaro potvarkį (Amtsbl. 1941.XII.13, Nr. 12 su vėlesniais pakeitimais) — neapmokestinama iki 50 RM, toliau — progresija nuo 3% iki 35%, jei alga didesnė kaip 1000 RM; nevedusiems ir už antraeilį atlyginimą didinama iki 100%.

Mokesčių rūšys	Teisinis šaltinis		
	tarybinės teisės nuostatai	buržuazinės Lietuvos teisės nuostatai	vokiečių okupacinio režimo nuostatai ir reicho teisė
4. Bendrovių mokestis	Valstybinėms įmonėms — atskaitymai iš pelno į biudžetą (iki 1942.IV.1 d.) Kooperatinėms įmonėms — kooperatinių bei visuomeninių organizacijų įmonių pajamų mokestis (iki 1942.I.1 d.).	Privačioms įmonėms ir asmenims (iki 1942.IV.1 d.) — Verslo patentinis mokestis, Verslo pelno mokestis, Antpelnio mokestis (1940.V.)	Nuo 1942.IV.1 d. — valstybinės įmonės moka: bendrovių mokesčio avansus — 50% pelno, metų ketvirčiais (Amtsbl. 1942.VI.13, Nr. 29 ir 1942.VI.30, Nr. 33); — savarankiškų verslų fiziniai asmenys: Pajamų mokesčio avansus — pagal algų mokesčio lentelę, nuo įplaukų tenkančią dalį dauginant iš 6 (Amtsbl. 1942.VIII.10, Nr. 40); 1943.V.8 d. reicho komisaro oficialiame leidinyje paskelbtas vietos gyventojų pajamų mokesčio potvarkis, kuriuo apmokestinami besiverčiantys verslais, laisvomis profesijomis asmenys ir namų savininkai (progresija pajamoms, didesnėms kaip 60 000 RM, siekia 60%). — kooperatinės įmonės (nuo 1942.I.1 d.): Bendrovių mokesčio avansus — 30% pelno, metų ketvirčiais (Amtsbl. 1942.X.1, Nr. 49).
5. Kapitalo pelno mokestis		Formaliai — burž. Lietuvoje galiojęs kapitalo pelno mokestis (okupacijos sąlygomis praktiškai bereikšmis).	
6. Palikimo (palaikų) mokestis		Burž. Lietuvos Palikimo mokestis (Vyriausybės žinios, 1935 m., Nr. 495).	
7. Kinų mokestis	LTSR LKT nutarimu įvestas Kinų mokestis (LTSR Vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys, 1941, Nr. 5/8); nuo 1942.IV.1 d. — savivaldybinis.		

8. Vokiečių pajamų mokestis

9. Vokiečių korporacijų mokestis (Körperschaftsteuer)

b) Tiesioginiai savivaldybiniai

1. Valsčių gyventojų mokestis (vėliau — kaimo gyventojų asmens mokestis)

2. Valsčiaus gėralų mokestis

3. Verslo mokestis (savivaldybinis)

Reicho ministro Rytų sritims potvarkiū vokiečiai apmokestinami pagal vokiečių pajamų mokesčio teisę, taikant tokias lengvatas:

a) nuo apmokestinamų pajamų iki 25 000 RM atmetama 3 000 RM ir po 300 RM už kiekvieną vaiką; b) atleidžiami nuo karo meto priedo prie pajamų mokesčio nuo visų pajamų (Amtsbl. 1942.X.5, Nr. 50).

Tuo pačiu reicho ministro potvarkiū įvedamas mokestis vokiečių įmonėms. Ankstesniu generalinio komisaro potvarkiū nustatyta, kad apmokestina jo įstaiga, ir mokesčiai mokami į jo kasą (Amtsbl. 1942.VI.30, Nr. 33).

Generalinio komisaro 1941.XII.1 d. potvarkiū moka visi valsčių gyventojai nuo 16 iki 60 metų (moterys iki 50 metų), kurie nemoka pajamų ar algų mokesčio; dydis — nuo 8 iki 15 RM su kai kuriomis nuolaidomis (Amtsbl. 1941.XII.13, Nr. 12, 1942.VII.25 Nr. 37 ir kt.).

Reicho komisaro potvarkiū nustatytas mokestis valsčiams ir miestams nuo 1942.IV.1 d.; dydis — 10% degtinės, vyno, alaus, arbatos, pieno ir kt. mažmeninės kainos (Amtsbl. 1942.VI.8, Nr. 28).

Nuo 1942.IV.1 d., generalinio komisaro potvarkiū nustatyti tokie mokėtojai: prekybos ir pramonės verslovės, amatininkai ir pan.; mokestis iš 2 dalių: a) 32 RM nuo kiekvienos įmonės ir 3% išmokamų algų sumos (Amtsbl. 1942.VIII.4, Nr. 38); b) verslo pelno (gavinio) mokestis — nuo 6% iki 12%, atsižvelgiant į savivaldybių grupes (Amtsbl. 1943.IX.1, Nr. 37).

Tėisės šaltinis

Mokesčių rūšys	buržuazinės Lietuvos teisės nuostatai	vokiečių okupacinio režimo nuostatai ir reicho teisė
4. Pramonės mokesčiai		Generalinio komisaro potvarkiu mokesčiai imami už visas pramonas, išskyrus kiną; trys formos: a) nuo bilietų kainos 10—50%, b) bendrasis — pagal įvairius požymius; c) specialus — 3% (2%) bruto pajamų; (Amtsbl. 1942.IX.26, Nr. 48).
5. Mokestis už arklius, karves ir jaučius		Nuo 1942.IV.1 d., generalinio komisaro parėdymu, imamas miestuose nuo 5 iki 50 RM per metus (Amtsbl. 1942.VI.30, Nr. 33).
6. Mokestis už šunis		Generalinio komisaro potvarkiu — nuo 3 (kaime) iki 20 RM per metus (Amtsbl. 1942.VII.25, Nr. 37).
7. Autovežinių mokesčiai		Generalinio komisaro potvarkiu — pagal cilindry talpą ar taros svorį (Amtsbl. 1942.IV.26, Nr. 18).
8. Dviračių mokesčiai		Generalinio komisaro potvarkiu (Amtsbl. 1942.IV.26, Nr. 18).
9. Kurortinė rinkliava		Generalinio komisaro potvarkiu moka atvykstantieji nuo 3 iki 9 RM (Amtsbl. 1942.VI.13, Nr. 29).
10. Priedai valsčių ir apskričių savivaldybėms: a) iki 50% žemės mokesčio; b) iki 50% nekilnojamo turto mokesčio		1942.III.7 d. nuostatai apie valstybės ir savivaldybių finansinį išlyginimą (išleido Generalinio komisaro Finansų ir Vidaus reikalų valdybos skyriai)

c) **Mokėjimai veikmens (funkcionalinėms) savivaldybėms**

1. Socialinis įmonių mokes-
tis — profesinių sąjungų
naudai

2. Įmokos Lietuvos ūkio rū-
mams

II. Rinkliavos

1. Zyminis mokeskis

Pastaba: be išvardytų tie-
sioginių mokesčių ir rinklia-
vų, dar specialiais atvejais
buvo imama teismo mokes-
čiai, mokslapiginiai ir dau-
gelis kitų rinkliavų ir ma-
žesnės reikšmės mokėjimų.

**III. Netiesioginiai
mokesčiai**

a) Akcizų tipo mokesčiai

1. Apyvartos mokeskis

LTSR LKT 1941.II.17 d.
patvirtinti to mokesčio
nuostatai (LTSR Vyriau-
sybės nutarimų ir potvar-
kių rinkinys, 1941, Nr. 5/8;
neidentifikuotinas su akci-
zais).

Buržuazinėje Lietuvoje galiojęs Zymi-
nio mokesčio įstatymas

Generalinio komisaro potvarkiu imamas
iš viešųjų ir privačių darbdavių, 1% nuo
algų sumos; mokantieji savivaldybinį verslo
mokesį jo nemoka (Amtsbl. 1942.VIII.4,
Nr. 38).

Reicho komisaro potvarkiu (VerkBl.RKO,
p. 84/1941 ir 109/1942) nustatyta metams:
1) pagrindinė įmoka — 6 RM nuo įmonės ar
verslininko; 2) asmens įmoka — už kiekvie-
ną dirbantį asmenį 3 RM; 3) apyvartos įmo-
ka — 1,8% (kartais 0,9%).

Nuo 1942.II.1 d. reicho komisaro potvar-
kiu buvo įvestas „universalinio akcizo“ tipo
apyvartos mokeskis (3% nuo apyvartos, kar-
tais 2%) nuo įvairios verslinės-profesinės
veiklos (Amtsbl. 1942.II.5, Nr. 6, 1942.V.18,
Nr. 24). Šio potvarkio priedu buvo įvestos
išimtinės normos: rūkalams 60%, cukrui
25%, degtukams 22% ir kt. (paskelbta ten
pat). Mokamas kas mėnesį avansiniu mo-
kėjimu.

Teisės šaltinis

Mokesčių rūšys	tarybinės teisės nuostatai	buržuazinės Lietuvos teisės nuostatai	vokiečių okupacinio režimo nuostatai ir reicho teisė
2. Neprekinųjų operacijų mokesčiai	<p>Reicho komisaro 1942.I.19 d. potvarkiū nesuvisuomeninto sektoriaus įmonės taip pat buvo įpareigos mokėti tarybinį apyvartos mokesį (Amtsbl. 1942.I.27, Nr. 2).</p> <p>Tarybinės struktūros apyvartos mokesis galiojo iki 1942.I.31 dienos</p> <p>Pagal LTSR LKT 1941.II.17 d. patvirtintus to mokesčio nuostatus (LTSR Vyriausybės nutarimų ir potvarkiū rinkinys, 1941, Nr. 5/8).</p> <p>Nustojo galios kartu su tarybinium apyvartos mokesčiu</p>		
3. Degtinės mokesčiai			<p>Reicho komisaro potvarkiū vietoj tarybinio apyvartos mokesčio už spiritą įvedamas a) spirito mokesis (nuo 1 hektolitro alkoholio 560 RM) ir b) degtinės papildomasis mokesis (50% visų kaštų iki parduodant vartotojui); sumokami į Reicho ir Generalinio komisarų kasas (Amtsbl. 1941.XI.29, Nr. 8).</p>
4. Karo meto mokesis tabako prekėms			<p>Generalinio komisaro nuostatų nustatytas tabako prekėms karo meto mokesis 50% mažmeninės kainos (Amtsbl. 1941.XI.24, Nr. 16).</p>

5. Karo meto priemoka už alų

b) Fiskaliniai monopollai

Monopolių valdybos steigimas

1) Spirito monopolis

2) Saldžiųjų medžiagų monopolis

3) Druskos monopolis

c) Muitai

1. Tarybinis maitų tarifas

Tarybinis maitų tarifas paliekamas galioti, remiantis 1941.X.18 d. reicho komisaro potvarkiu „Dėl mokesčių priemonių Rytų krašte“ (Amtsbl. 1941.XI.28, Nr. 7)

Reicho komisaro 1943.IV.13 d. potvarkiu įvedama karo priemoka už alų — 14 RM 1 hektolitru.

Reicho komisaro potvarkiu steigiama Monopolių valdyba su skyriais Generalinėse srityse; monopolių mokesčiai ir pelnas — į reicho komisariato pajamas (Amtsbl. 1942.III.24, Nr. 11).

Reicho komisaro išleista nuostatais spirito monopoliui vykdyti Monopolio įstaigai perduodamos spirito vavyklos ir degtinės gamavimo įmonės su visais įtaisymais, atsargomis, turtu (Amtsbl. 1942.III.28, Nr. 22)

Reicho komisaro potvarkiu, saldiąsias medžiagas („žymiai saldesnes už cukrų“) įvežti, gaminti ir pardavinėti tegalima reicho komisaro pavedimu; monopolis pradeda veikti 1942.II.1 d. (Amtsbl. 1942.I.27, Nr. 2)

Reicho komisaro potvarkiu, druską gaminti ir įvežti tegalima reicho komisaro pavedimu; už įvežamos druskos 1 cnt. imama 9 RM monopolinės rinkliavos; monopolis pradeda veikti 1942.II.1 d. (Amtsbl. 1942.I.27, Nr. 2)

Mokesčių rūšys	Teisės šaltinis		
	tarybinės teisės nuostatai	buržuazinės Lietuvos teisės nuostatai	vokiečių okupacinio režimo nuostatai ir reicho teisė
<p>2. Rinkliavos už prekių įvežimo ar išvežimo leidimus</p> <p>3. Apyvartos išlyginimo mokestis ir kiti pakeitimai</p> <p>4. 1939 m. Reicho muitų įstatymas su papildymais</p>	<p>Reicho komisaro 1941.X.29 d. potvarkių tarybinis muitų tarifas pakeičiamas ta prasme, kad druska ir degtinė neapmokestinama maito mokesčiais, nustatomi kai kurie nauji maitai; šalia maito nustatomi ir vidaus mokesčiai (Amtsbl. 1941.XI.28, Nr. 7)</p>		<p>Reicho komisaro potvarkių (1941.XI.7 d.) muitų tvarkymas pavedamas Prekių judėjimo įstaigai ir įvedamos rinkliavos už įvežimo ir išvežimo leidimus.</p> <p>Reicho komisaro 1942.I.16 d. potvarkių prie įvežamųjų muitų nustatomas apyvartos išlyginimo mokestis (laikiniai — 3% įgijimo kainos). Įvedami vokiečių apmuitinimo tvarkos ir kai kurie kiti, jų tarpe ir baudžiamosios teisės, nuostatai (Amtsbl. 1942.I.27, Nr. 2)</p> <p>Reicho ministro Rytų sritims potvarkių nuo 1942.V.1 d. nustoja galios veikusieji nuostatai ir įvedama 1939.III.20 d. reicho muitų įstatymas ir kiti teisiniai nuostatai toje srityje; nustatoma vokiečių teismo ir prokuratūros kompetencija; Rytų kraštas skelbiamas atskira muitų sritimi, priklausančia reicho muitų suverenitetui (Amtsbl. 1942.VII.8, Nr. 35).</p>

2. „Savivaldos“ finansų ūkio apibūdinimas

Pirmiausia tikslinga apibūdinti vadinamosios „savivaldos“ finansinės administracijos kompetenciją, tvarkant „Lietuvos generalinės smirties“ viešuosius finansus. Ji pakankamai aiškiai išreikšta generalinio komisaro Rentelno 1941 m. spalio 7 d. rašte „savivaldos“ Finansų generaliniam tarėjui; jame sakoma, kad vietinės žinybos dėl išlaidų turi tarpusavyje susitarti, bet „jei tokio susitarimo nebūtų pasiekta, reikalinga gauti mano sprendimą. Apie Kauno ir Vilniaus miestų biudžetų nustatymą pasilieku išimtinę teisę spręsti“ (mano pabraukta — T. Z.) (11, byla 23, p. 140).

Kaip matome, „savivaldos“ Finansų generalinio tarėjo įstaigų paskirtis buvo tik techniškai paruošti medžiagą finansiniais klausimais. Tame pačiame rašte išreikšta ir išlaidų politikos pagrindinė kryptis: „Lietuvos administracijos finansinė padėtis reikalauja, kad sąmatose būtų numatytos tik tokios išlaidos, kurios būtinai reikalingos, ir ypač išlaidos, kurios turi būti padarytos militariniams sumetimais (mano pabraukta — T. Z.; cituojama pagal 11, byla 23, p. 140). Reikalavimas, kad „savivaldos“ vietiniame biudžete „ypač“ būtų numatomos išlaidos „militariniais sumetimais“ reiškė ne ką kitą, kaip pastangas, siaurinant gyventojų poreikius, vykdyti užmaskuotą, okupantų vedamo karo finansavimo politiką¹.

Dar ryškiau vietos finansinių organų kompetenciją nusakė pats finansų generalinis tarėjas 1942 m. gegužės 18 d. rašte generaliniam komisarui. Jis rašė, kad „<...> savivaldos organai kaip krašto pajamų, taip ir išlaidų nustatyme ir tvarkyme sprendžiamos galios neturi <...>“, ir „kokie mokesčiai bus imami mūsų krašte ir tų mokesčių dydį nustato Reicho organai; savivaldos organai iš anksto apie tai dažniausiai nieko nežino, ir tik gauna nurodymus jų ieškojimui vykdyti“ [11, byla 114, p. 9].

Tokios mažai informuojamų vykdytojų kompetencijos sąlygomis vietinės „savivaldos“ finansinė administracija ėmėsi tvarkyti viešųjų finansų reikalus. Finansinio aparato pagrindą iš esmės sudarė senų įstaigų tinklas, padarius, žinoma, kai kurių pakeitimų. Tuo klausimu Finansų generalinis tarėjas 1941 m. rugsėjo 19 dieną rašė generaliniam komisarui: „Dalinai papildytas mokestinis aparatas naujais tarnautojais vietoj pabėgusių ir kitaip dingusių bei netinkamų tarnybai“ [11, byla 23, p. 146].

Pirmasis okupantų sudarytos finansų administracijos rūpestis buvo biudžeto klausimai. Vokiečių administracijos įstaigos bei jų specifiški reikalai (vadinamųjų „rytų savanorių“ išlaidų padengimas, policijos, reicho reikalų bei mokyklų „für Volksdeutsche“ finansavimas ir pan.) buvo finansuojami iš vadinamojo Rytų krašto biudžeto, kurį sudarydavo reicho komisaro įstaiga Rygoje [3, p. 408]; iš jo buvo finansuojami ir generalinio komisaro, aukščiausio vokiečių okupacinio organo „Lietuvos generalinėje srityje“, poreikiai.

Tad vietinės savivaldos finansų administracija turėjo rūpintis tik „savivaldos biudžetu“ Susirašinėdama su generaliniu komisaru, savivaldos finansų administracija jį kartais vadino „krašto biudžetu“ [11, byla 29, p. 59 ir 73], kartais „buvusios Lietuvos teritorijos biudžetu“ [11, byla 23, p. 145]. Vokiečiai savo raštuose jį vadino „Haushalt“, „Haushaltsplan“, o kartais — „Litauische Staatshaushalt“ [11, byla 23; p. 139]. Lietuvos bankas, susirašinėdamas su generaliniu komisaru finansiniais klau-

¹ Pagal Hagos konvencijos 48, 49, 52, 53, 55, 56 ir kitus straipsnius iš okupuoto krašto ekonomikos tegalima reikalauti, kad būtų padengiamos tik jo okupacijos išlaidos ir tai „protingų galimybių to krašto ekonomikai ribose“. Įtraukimas okupuoto krašto į vedamo karo finansavimą, be abejo, nesiderina su tos tarptautinės konvencijos nuostatais.

simais, „savivaldos“ biudžetą kartais vadindavo „valstybinio biudžetu“. Ir taip per visą okupacijos laikotarpį nenusistovėjo pilnas oficialus pavadinimas.

Tvarkant biudžetą, pirmoji formalaus pobūdžio naujovė buvo ta, kad, derinantis prie Vokietijos bei prie Rytų krašto biudžeto, pakito biudžetinių metų pradžia — ji nesutapo su kalendoriniais metais, ir buvo nustatyta balandžio 1 dieną. Tačiau frontui praslinkus (maždaug 1941 m. birželio—liepos laikotarpiu), buvo sudarytas 1941 m. rugpiūčio — 1942 m. kovo mėnesio biudžetas. Tas pirmas okupacijos sąlygomis „savivaldos“ biudžetas buvo pavadintas „bėdos biudžetu“ (Nothaushalt). Jį sudarant ir vykdant iš esmės išryškėjo visi finansiniai sunkumai.

Nors „bėdos biudžetas“ turėjo apimti laikotarpį nuo 1941 m. rugpiūčio 1 dienos, tačiau dar 1942 m. sausio pabaigoje vyko susirašinėjimas tarp Finansų generalinio tarėjo ir generalinio komisaro dėl jo sudarymo. Žinoma, sudarant biudžetą okupacinio režimo sąlygomis, iškilo daug sunkumų. „Savivaldos“ finansų administracijos 1941 m. rugsėjo 19 d. rašte generaliniam komisarui buvo rašoma (kalba netaisyta): „Ligi šiol dar nėra išryškinta, kurias išlaidų sritis teks dengti iš naujo biudžeto, pav., ar reikia imti dėmesin geležinkelius, paštą, miškus ir t. t. Pagal dabartinę praktiką, šių čia suminėtų šakų išlaidas dengia biudžetas, tačiau pats iš tų šakų jokių pajamų negaudamas...“ „Neaišku prekybos ir pramonės įmonių tolimesnio veikimo perspektyvos <...>, ar teks šias įmones finansuoti...“ „... prekyba dirba su nuostoliais, todėl ir pelno iš prekybos biudžetas negalės turėti...“ „Nesutvarkytos pramonės prekių kainos...“ [11, byla 23, p. 145].

Tad ir iki vadinamojo „bėdos biudžeto“ sudarymo finansų ūkis turėjo kaip nors funkcionuoti. „Kol nėra naujo buv. Lietuvos teritorijai biudžeto, viešosios išlaidos yra tenkinamos iš esmės pagal ligšiolinį biudžetą“ — aiškino Finansų generalinis tarėjas generaliniam komisarui [11, byla 23, p. 145]. O kas yra tas „ligšiolinis biudžetas“, paaiškinta tame pačiame rašte (kalba netaisyta): „Taip, būtino reikalo verčiamas, laikinasis Ministerijų Kabinetas savo š. m. liepos mėn. 14 d. nutarimu Nr. 16 liepos mėn. (t. y. mėnesiu — T. Z.) priėmė biudžetą 55,1 mil. rublių sumai, o išlaidų 54,5 mil. rublių sumai“ [11, byla 23, p. 145]. Vėliau paaiškinta, kad rugpiūčio mėnesio išlaidos buvo dengiamos liepos mėnesio kreditų ribose. Tad, kaip matome, biudžetiniu provizoriu buvo laikomi jokios teisinės galios neturėjusieji vokiečių likviduoto „laikinojo Ministerijų Kabineto“ nutarimai. Praktiškai tai reiškė, kad „bėdos biudžeto“ sudarymo laikotarpiu „savivalda“ gyvavo be biudžeto, rinkdama pajamas, kokias pavyko gauti, ir darydama būtiniausias arba vokiečių administracijos nustatomas išlaidas.

Ruošdama „savivaldos“ „bėdos biudžetą“, vokiečių administracija stengėsi mažinti išlaidas krašto vietos poreikiams tenkinti ir didinti tokias išlaidas, kurios iš esmės turėjo būti padengiamos reicho biudžeto lėšomis. Pavyzdžiui, generalinis komisaras 1942 m. sausio mėnesį nurodė savivaldos finansų generaliniam tarėjui, kad iš numatytų investicijų 300 tūkst. RM (iš esmės labai kuklios sumelės) tegali būti leista 150 tūkst. RM, nes „die Durchführung grösserer Bauarbeiten ist nicht möglich („didesnių statybinių darbų vykdyti negalima“); iš mokytojų seminarijoms numatytų 155 tarnautojų leido turėti 100; liepė nubraukti 125 760 RM, numatytų suaugusių institutams; nepatvirtino net už tikybos pamokas apmokėti (daugiausia dvasiškiams) numatytų 528 tūkst. RM; dargi įsakė išbraukti iš projekto bažnyčios muziejui remti skirtą nedidelę 1,5 tūkst. RM sumelę, nes „karo metu muziejus nebus atidarytas“ [11, byla 23, p. 62]. Šių sumų nubraukimas buvo „puiki dovanėlė“ klerikaliniams politikams,

su džiaugsmu pasitikusiems hitlerinius okupantus pirmomis užpuolimo dienomis. . .

Sudarant 1941 m. rugpiūčio 1 d.—1942 m. kovo 31 d. „bėdos biudžetą“, kilo klausimas, kas turi apmokėti vadinamųjų „kariuomenės dalinių“—Schutzmannschaftabteilung, Hilfspolizei, t. y. „savisaugos bataliono“ išlaidas; terminai tuo metu oficialiai paaiškinti generalinio tarėjo vidaus reikalams raštu finansų generaliniam tarėjui [11, byla 23, p. 135].

Tuo reikalu finansų generalinis tarėjas 1941 m. spalio 16 d. pasiteiravo generalinio komisaro nuomonės, nurodydamas, kad vokiečių vidaus reikalų atitinkamos žinybos žadėjusios įvairiems policijos daliniams atlyginimus mokėti iš reicho biudžeto, ir tik, esą, neaišku, kas apmokės jų ūkio išlaidas (patalpoms, rūbams ir kt.) ir ką numatyti biudžete [11, byla 23, p. 139]. Spalio 20 dieną generalinis komisaras atsakė, kad minėtų dalinių išlaidas apmokės vokiečių reichas, bet kadangi tie daliniai dalyvauja „Europos kovoje prieš bolševizmą“, ir, vadinasi, tarnauja ne vien vokiečių reichui, tai esanti galimybė „biudžetinės teisės požiūriu“ (haushaltsrechtlich) tam tikslui numatyti kai kurias sumas ir „Lietuvos biudžete“. Kokia nuostabi tartiufiška laikysena: tartum to rašto autorius nežinotų, kad jo išvedžiojimai nieko bendro neturi su „biudžetine teise“ ir kad tie lietuviai daliniai siunčiami kovoti už tokį lietuvių tautos likimą, kurį hitlerinės politikos vadovai lygino su vandens lašu ant įkaitusio plieno—tai ir buvo tos „Europos kovos“ turinys lietuvių tautos atžvilgiu. Ir už tai jis įpareigoja „savivaldos“ biudžete numatyti „20% to, ką tam tikslui išleis Reichas“, be to, generalinis komisaras tame rašte aiškina, kad tų „savisaugos dalinių“, kurie veikia provincijos miestuose, tarnyba skirta „išimtinai Lietuvos generalinei sričiai“; todėl jų išlaidas reichas gali perkelti „Lietuvos biudžetui“ („... ist anzunehmen, dass die Übernahme der vom Reich aufgewendeten Beträge auf den Haushalt Litauen abgewälzt wird“), ir todėl prašo atitinkamas sumas numatyti išlaidose [11, byla 23, p. 136]. Dar kiek vėliau generalinis komisaras pranešė, kad ir lietuvių saugumo policijos (kuri dirbo išimtinai vokiečiams) išlaidos turi būti numatytos „savivaldos“ biudžete [11, byla 23, p. 134].

Cia paminėti tik tie pavyzdžiai, kurie rodo, kaip vokiečių administracija perkeldavo „savivaldos“ biudžetui tokias išlaidas, kurios iš esmės neatitiko jo, kaip vietinio biudžeto, paskirties.

Dėl to, kad taip ilgai nebuvo sudarytas net tas „bėdos biudžetas“, reguliarios buvo įplaukos, o tuo pačiu nebuvo galima daryti ir atitinkamų išlaidų. Tai bene ryškiausiai atspindi to meto Lietuvos Banko pranešimai generaliniam komisarui [12]. Štai kai kurios ištraukos iš vieno tokio pranešimo (kalba netaisyta):

„Suprojektuotas biudžetas savo pajamomis nuo rugpiūčio 1 d. iki gruodžio 31 dienos realizuojasi tik 35%. Iš numatytų tam laikotarpiui 77,92 milijonų markių pajamų įplaukė tik 27,28 milijonai markių. Atitinkamai koregavosi išlaidos—jos pasiekė 28,97 milijonų markių sumą, pasidarant 1,69 milijono markių deficito. Taip plaukiant pajamoms, jos galėjo būti naudojamos tik būtiniams išlaidoms, algomis, kuro parūpinimui“. Ir toliau: „Silpnas pajamų plaukimas ir kasiniai valstybės įždo sunkumai pareina daugiausia nuo to, kad krašto biudžetas ligi šiol, nors jau nebetoli ir jojo veikimo galas, vis dar nėra nustatytas bei patvirtintas ir finansų organai neturi visos galios projekto numatytąsias pajamas realizuoti. Daugelis įmonių, nors ir pajėgdamos, nuskirtų apyvartos mokesčių ir atskaitymų iš pelno nesumoka. Apyvartos mokesčio buvo numatyta VIII.1—XII.31 laikotarpiui 23,6 milijonai markių, įplaukė 7,6 milijonai markių (33%). Atskaitymų iš pelno buvo numatyta 11,0 milijonų markių, o įplaukė 6,9 milijonai markių (63%). Visai mokesčių mokėjimą dėl finan-

sinės teisės neaiškumo yra sustabdžiusios tos įmonės, kurios perėjo naujai sudarytų visam Ostlandui bendrovių žinion“.

Cia banko vadovybė atsargiai priminė okupacinės vokiečių administracijos vadovui, kad patvirtinto biudžeto nebuvimas neigiamai atsiliepė finansų ūkiui ir kad vokiečių ir jų patikėtinių įmonės tik „dėl finansinės teisės neaiškumo“ yra sustabdžiusios mokesčių mokėjimą. Iš tikrųjų tos įmonės, kurios, kaip teigė bankas, buvo pajėgios mokėti, sustabdė mokėjimus todėl, kad vokiečių administracija ėmė jas privilegijuoti, ir generalinio komisaro finansų skyrius pats ėmėsi jas apmokestinti [11, byla 29, p. 117, paskutinė pastraipa].

Pagaliau pirmasis okupacinio režimo aštuonių mėnesių „bėdos biudžetas“ buvo subalansuotas 104 milijonų RM sumai. Tačiau jį vykdant, iškilo dar didesnių sunkumų, negu jį sudarant. Lietuvos Bankas savo pranešime generaliniam komisarui pateikia tokius duomenis apie biudžeto įvykdymą (žr. 1 lentelę) [12].

I lentelė

Lietuvos generalinės srities 1941.VIII.1 d.—1942.III.31 d. „bėdos biudžeto“ įvykdymo duomenys

Pajamų rūšys	Buvo numatyta miln. markių	Įvykdyta, miln. markių	Įvykdymo %
Tiesioginiai mokesčiai	10,83	10,75	99,3
Netiesioginiai — „—“	56,90	27,75	48,7
Rinkliavos	0,50	0,55	110,0
Valstybinių įstaigų ir įmonių pajamos	11,11	2,71	24,4
Įvairios pajamos	10,16	13,05	128,4
Dotacijos	14,67	2,58	17,6
Iš viso	104,17	57,36	55,1
Padaryta išlaidų		56,84	

Plačiau šių duomenų nekomentuosime, tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad netiesioginių mokesčių surinkta mažiau kaip 50%, o valstybinių įstaigų ir įmonių pajamos sudarė mažiau kaip 25% numatytų sumų. Tai rodo, kad buvo gerokai nusmukęs ūkinės apyvartos ir vartojimo lygis. Kaip matyti, „savivaldos“ administracija gavo labai mažą žadėtios dotacijos dalį. Todėl ir poreikiai buvo tenkinami labai minimaliai.

Ruošiant ir vykdant kitus okupacinio periodo biudžetus (1942.IV.1 d.—1943.III.31 d. ir 1943.IV.1 d.—1944.III.31 d.), nesklandumų taip pat buvo daug, nors tie biudžetai jau ir nebuvo vadinami „bėdos biudžetais“.

Pavyzdžiui, 1942 m. balandžio 1 d.—1943 m. kovo 31 d. biudžeto pirmojo projekto variante paprastų pajamų buvo numatyta gauti 89,9 mln. RM (nepaprastų pajamų nebuvo numatoma), o vien paprastų išlaidų — 153,7 mln. RM, nepaprastų išlaidų — 61,7 mln. RM, o iš viso išlaidų — 215,5 mln. RM (pajamos galėjo padengti tik apie 42% išlaidų). Pažymėtina, kad „vidaus reikalams“ buvo numatyta apie 50 mln., susisiekimui — apie 40 mln. markių (nors pajamų iš susisiekimo priemonių tenumatyta mažiau 0,5 mln. markių); iš esmės tai buvo okupantų karinės paskirties išlaidos, kurias buvo mėginama perkrauti „savivaldos“ biudžetui [11, byla 23, p. 12]. Panaši tendencija matėsi ir kitose to varianto išlaidų pozicijose. Tačiau „savivaldos“ biudžetui skirtų pajamų pozicijų didinti nebuvo įmonoma, nes krašto ūkis buvo tiek nualintas, ūkinė apy-

varta redukuota iki minimumo, ir „išspausti“ daugiau pajamų jau nebebuvu iš ko. Į tai atkreipė dėmesį ir „savivaldos“ Finansų vadyba: pateikė generaliniam komisarui pirminio biudžeto varianto duomenis ir prašė parūpinti papildomų pajamų [11, byla 23, p. 11]. Pagaliau po ilgų derinimų galutiniu to biudžeto variantu buvo numatyta: paprastų pajamų 95 mln., paprastų išlaidų — 100 mln. ir nepaprastų išlaidų — 25 mln. RM. Nepaprastosios išlaidos buvo numatytos vokiečių karinių įstaigų reikalavimu [11, byla 114, p. 11]. Generalinis komisaras, paklaustas, iš kokių šaltinių reikės padengti 30 mln. markių deficitą, pasiūlė pasinaudoti kreditu. „Savivaldos“ Finansų vadyba nesutiko su tokiu nepagrįstu vokiečių okupacinės administracijos vadovo pasiūlymu ir ėmėsi „iš principo“ ginti vietos biudžeto pozicijas bei savo „finansinį kompetentingumą“. Finansų generalinis tarėjas 1942 m. gegužės 18 d. raštu išdrįso pasakyti generaliniam komisarui dalelę karčios tiesos. Tame rašte dėl 25 mln. markių nepaprastų išlaidų buvo pasakyta: „Visi šie darbai skubūs tik karo vedimo uždaviniui atžvilgiu, o ne tiesiogiai krašto ūkio interesams“, ir toliau: „Jeigu savivaldos organai negali savarankiškai tvarkyti visų krašto pajamų ir išlaidų, tai, savaime aišku, savivaldos organai neturi galimumo ir jas balansuoti. Todėl negalima reikalauti, kad savivaldos organai biudžeto skirtumui padengti prašytų kredito, nes visi krašto resursai yra panaudoti karo reikalams, pajamų ir išlaidų nustatymas tvarkomas ne savivaldos organų, bet Reicho organų, ir todėl skirtumas tarp biudžeto pajamų ir išlaidų turėtų būti padengtas Reicho vyriausybės dotacija, o ne kreditu — neverčiant savivaldos administraciją skirtumui padengti ieškoti kreditų“ [11, byla 114, p. 11].

Iš pacituotų archyvinų duomenų nesunku suvokti, kaip vokiečiai, kiek tai buvo įmanoma, stengėsi savo karo finansavimo uždavinius spręsti, naudodamiesi skurdžiu „savivaldos“ biudžetu.

Finansų vadybos „popierinis ginčas“ su generaliniu komisaru iš esmės jokios reikšmės ir jokių padarinių, žinoma, turėti negalėjo; pagaliau to meto sąlygomis buvo visiškai vis tiek, ar toji nepaprastų išlaidų suma būtų padengta kreditu, ar dotacija. Iš tos „popierinės diskusijos“ liko tik archyvinis dokumentas, šiek tiek apibūdinantis tą laikotarpį.

Pagaliam ir vykdančiam biudžetą, atsirasdavo nemaža nesklandumų. Vokiečių bendrovių perimtos ar jų patikėtinių valdomos įmonės vengė mokėti mokesčius ir senesnes jų nepriemokas „savivaldos“ biudžetui. Pavyzdžiui, 1943 m. „savivaldos“ Finansų vadyba tebereikalavo milijoninių sumų mokesčių nepriemokų iš stambiausias vietines įmones perėmusios vokiečių bendrovės — Zentralhandels-gesellschaft Ost — už 1941 ir 1942 metus [11, byla 29, p. 73], o tuo tarpu vokiečių administracijos vadovo generalinio komisaro finansų skyrius stengėsi mažinti tokių nepriemokų sumas, proteguodamas vokiečių bendroves.

Be to, ūkio apyvarta nuolat mažėjo, gamyba smuko, karinės nesėkmės didino anarchiją, o pralaimėjimo grėsmės juodas šešėlis stingdė bet kurias ūkines pastangas. Tokiomis sąlygomis „savivaldos“ finansų ūkis apsiribojo tik pačiomis būtinausiomis priemonėmis. Lietuvos Banko ano meto duomenimis [12], „savivaldos“ biudžeto išlaidos kas mėnesį sudarydavo maždaug 5—6 milijonus RM. Tai, be abejo, minimaliausia išlaidų suma, kuri galėjo patenkinti tik elementariausius poreikius: algos neuždarytų įstaigų tarnautojams bei būtinausios tų įstaigų ūkio išlaidos.

Okupacinio periodo antroje pusėje vokiečių administracija ėmėsi ir kai kurių finansinių „reformų“. Pavyzdžiui, nuo 1943 m. kovo 1 d. Lietuvos generalinėje srityje buvo įsteigtos finansų kasos „pajamoms gauti, biudžeto išlaidoms daryti, vertybių ženklams tvarkyti bei pardavinėti ir

vėliau dar nustatytiems uždaviniams vykdyti“ [7, Parėdymo 1 §]. Zinoma, jokių uždavinių nebeteko „vykdyti“¹.

Kiek vėliau, 1943 m. pabaigoje, vokiečių administracija paskelbė vadinamąjį „naują algų ir atlyginimų sutvarkymą“ [8], bet ir čia iš esmės nieko naujo nebuvo² — algos ir atlyginimai liko tokie maži, kad, A. Aizsīlnieko apskaičiavimu, jų nepakako pirkti pagal korteles skiriamoms prekėms ir būtiniausioms buitiniams išlaidoms (buto nuoma ir pan.) [10, p. 941].

Okupacinio periodo pabaigoje, frontams pastoviai slenkant iš rytų į vakarus, negalėjo būti nė kalbos apie didesnę dėmesį „savivaldos“ viešiesiems finansams. Rafinuotais finansiniais metodais ne ką jau buvo galima „iščiulpti“ iš nuskurdintos krašto ekonomikos. Pagaliau ir finansinėje srityje okupantai perėjo prie brutalaus grobio metodų. J. Grėska [2, p. 221], pavyzdžiui, mini, kad 1943 m. vasarą iš Lietuvos Banko buvo pagrobta apie 30 t monetinio sidabro (buv. 1, 2, 5 ir 10 litų monetos), bet vargu ar tokią „operaciją“ galima vadinti finansine.

Baigiant okupacinio periodo finansų apžvalgą, galima pasakyti, kad okupantai, nustatydami mažas kainas, stengėsi gauti pigių produktų iš vietinio ūkio; mažais atlyginimais siekė apriboti vietos gyventojų varfojimą ir paklausą; viešųjų finansų srityje — įvairiausiomis mokestinėmis formomis papildomai rinkdami pajamas, stengėsi mažinti gyventojų paklausą, nustumdytą žemo atlyginimų lygio; savo išlaidų politika stengėsi maksimaliai tenkinti karo finansavimo priemonės vietos viešųjų poreikių tenkinimo sąskaita.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko
Universitetas
Kauno Vakarinis fakultetas.
Finansų, kredito ir
buhalterinės apskaitos katedra

Redakcinei kolegijai įteikta
1970 m. rugėjo mėn.

ФИНАНСЫ ЛИТОВСКОЙ ССР ВО ВРЕМЯ ГИТЛЕРОВСКОЙ ОККУПАЦИИ

Т. ЗАЛЕСКИС

Резюме

В первой части работы на основе архивных и фондовых материалов дана характеристика усилий оккупантов по созданию налоговой системы в так называемой «Литовской генеральной области». Выявлен процесс постепенного разрушения советской налоговой системы в связи с трансформацией форм управления хозяйством, рассматриваются политические и фискальные причины этого процесса и впервые дана систематическая характеристика форм прямого и косвенного обложения и

¹ Kalbedamas apie finansų kasas, J. Grėska ne visai tiksliai teigia (2, p. 218), kad „finansų sistemai iki 1943 m. (t. y. iki kasų įsteigimo — T. Z.) vadovavo finansų generalinio tarėjo įstaiga — finansų vadyba“; įsteigus finansų kasas čia niekas nepasikeitė [7, parėdymo 2 ir 6 paragrafai], jeigu, žinoma, laikysime, kad okupacijos metu finansų vadyba „vadovavo“ finansų sistemai.

² Nes vargu ar begalima laikyti bent kiek reikšmingesnėmis naujovėmis tai, kad pagalbiniais darbininkams padidintas atlyginimas nuo 0,30 RM iki 0,34 RM per valandą, o už specialius darbus nuo 0,39 RM iki 0,45 RM ir pan., jei iš viso atlyginimų lygis buvo žemesnis, negu fizinis egzistencijos minimumas, o be to — ir pagal korteles skiriamų prekių nebuvo įmanoma gauti prekybos tinkle. Tokiomis sąlygomis informuodami apie „naują atlyginimų sutvarkymą“ okupantai nesivaržė pasakyti, kad „iš antros pusės, šiuo polvarkiu iš įmonės tarnautojų reikalaujama drausmės ir ištikimybės įmonei“ [8]. Tai maždaug tas pats, kaip iš arklio reikalauti ištikimybės botagai. . .

разнообразности их правовых основ (налоговая система оккупационного режима была основана на правовых нормах бывшей буржуазной Литвы, советского законодательства Литовской ССР, законодательных актов немецкой оккупационной администрации и законов Третьего Рейха).

Во второй части по данным архивных материалов освещены функционирование финансового хозяйства так называемого «самоуправления Литовской генеральной области», компетенция местных органов управления и цели немецких оккупационных властей. Впервые приведены данные о бюджетах «самоуправления» и об их исполнении во время оккупации, о стремлении оккупантов переложить на бюджеты «самоуправления» финансирование военных расходов и игнорировать элементарные потребности местного населения.

Основной вывод по исследованным материалам: в области финансов немецкие оккупанты стремились разнообразными налоговыми формами дополнительно снизить покупательную способность местного населения и максимально удовлетворять финансирование военных мероприятий за счет игнорирования элементарных потребностей местного населения.

LITERATORA IR SALTINIAI

1. Aizsilnieks A., Latvijas saimniecības vesture (1914—1945), īsleista 1968 metais Svedijojē.
2. Grėška J., Lietuvos TSR liaudies ūkio nusmukdymas hitlerinės okupacijos laikotarpiu (1941—1944), V., 1963 (disertacija).
3. Dällin A., German rule in Russia 1941—1945, London, Macmillan and Co Ltd, 1957.
4. Milward Allen S., Kriegswirtschaft 1939—1945, Stuttgart, 1965.
5. Saksa fašistik okupatsioon Eestis, Tallin, 1947.
6. Hitlerinė okupacija Lietuvoje, V., 1961.
7. „Naujoji Lietuva“, okupacinio periodo laikraštis, 1943 m., Nr. 54 (519).
8. „Ateitis“, okupacinio periodo laikraštis, 1943.XI.17, Nr. 267.
9. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys, Nr. 5 (8), 1941 m. vasario m. 28 d.
10. Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen, 1941—1944.
11. LTSR Centrinis valstybinis archyvas, fondas 969/s-494, ap. 2.
12. Autoriaus padaryti išrašai iš Lietuvos Banko pranešimų Generaliniam komisarui okupacinio periodo metu (rankraštis).
13. Нюрнбергский процесс, Сборник материалов. Изд. 2, Государственное издательство юридической литературы, М. 1954 (Главн. редактор К. П. Гаршенин).
14. Сборник сообщений Чрезвычайной Государственной комиссии о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков, М., 1946.
15. Мы обвиняем (документы и материалы о злодеяниях гитлеровских оккупантов в Латвийской ССР), Рига, 1967.
16. Б л ю м ф е л ь д Э., Гитлеровский оккупационный режим в Латвии, 1967 (автореферат диссертации).